

45. с. Семикозівка, Біловодський р-н; 46. с. Плугатар, Біловодський р-н; 47. смт Біловодськ; 48. с. Макіївка, Кременський р-н; 49. с. Червонопопівка, Кременський р-н; 50. м. Кременна; 51. с. Варварівка, Кременський р-н; 52. с. Шпотине, Старобільський р-н; 53. с. Малохатка, Старобільський р-н; 54. с. Колядівка, Новоайдарський р-н; 55. с. Перемога, Новоайдарський р-н; 56. смт Новоайдар; 57. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; 58. с. Новоохтирка, Новоайдарський р-н; 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; 60. смт Станично-Луганське; 61. с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н.

Література

1. **Артюх Л.** Зміни в системі сучасного харчування українців (до проблеми уніфікації народної культури) / Лідія Артюх // Етнологія. Фольклористика. Культурологія : зб. наук. пр. VI Міжнар. конгр. українців. – Кн. 1. – Донецьк ; К. : Вид-во Асоц. етнологів, 2005. – С. 11 – 18. 2. **Артюх Л. Ф.** Українська народна кулінарія / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – 153 с. 3. **Брайченко О.** Українське застілля / Олена Брайченко. – Х. : Віват, 2016. – 192 с. 4. **Говірки Південної Київщини** : зб. діалект. текстів / упоряд. Г. І. Мартинова (керівник проекту), З. М. Денисенко Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 369 с. 5. **Романина І. Р.** Структурно-семантичні особливості діалектних текстів про чуда в наддністрянському говорі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Романина Ірина Романівна. – Л., 2015. – 214 с.

Ю. В. Грицевич

(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

ПРИСЛІВНИКОВА ЛЕКСИКА ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ В ЗАПИСАХ МІСЦЕВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Прислівники – це периферійна самостійна частина мови, що сформувалася шляхом транспозиції іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів унаслідок виконання ними обставинної функції. Прислівникові одиниці становлять один із значних шарів лексики української народної

мови. О. Холодйон констатувала: „У сучасній діалектній лексикології здебільшого представлена конкретно-предметна лексика. Дієслівна, прикметникова, прислівникова та інша лексика залишається менш дослідженою” [29, с. 41]. Адвербіальну систему різних частин українського діалектного континууму аналізували О. Брошняк, В. Німчук (закарпатські говірки), А. Колесников (південнобессарабські), М. Делюсто (степові), О. Левенець (східнословобожанські), Ю. Громик, Г. Гримашевич, Н. Прилипко, Г. Чешко (поліські), Г. Мартинова (середньонадніпрянські) та ін.

Надійну матеріальну базу для аналізу прислівникової лексики забезпечили фахово записані фольклорні тексти із Західного Полісся – ареалу старожитнього говору північного наріччя української мови.

Прислівники західнополіського діалекту своїми витокami сягають далеких часів. Відповідно до літературної лексеми *тоді* в підляських говірках збережено слов'янський архаїзм *вточі* [14, с. 11], пор.: „*А Настуся вточі заплакала в очи, молодий Івасьо з-за стола вискочив*” [Там само]. Академік В. Німчук прислівники *вкучи, втучи* вважає залишками давніх адвербіалізованих сполук прийменників із займенниками та іменником *чинь* у часовому значенні: *о кь чинь, вь кь чинь* (первісно ‘під час, у час якої дії, діяння, чину’) та *о ть чинь, вь ть чинь* (первісно ‘під час, у час тієї дії, діяння, чину’) за умови втрати кінцевого *-н*, що стала можливою після повної деетимологізації [22, с. 72 – 73]. Ю. Громик стверджує, що „початкову, етимологічну структуру найточніше зберігають варіанти *коче* і *точе*”, виходячи з того, що в деяких кашубських говірках наявні прислівники *коче* „коли”, *kote* „тоді”, „беручи до уваги... також факт фіксації подібних утворень у межах території старожитнього слов'янського заселення”, мовознавець реконструює праслов'янське слово **koče*, зіставляючи *ko-* і *-če* із питальними займенниками **кь* і **če/ць* й „утвореними за різними схемами співвідносності з ним паралельними протоукраїнським **toče* і протокашубським **kote*” [6, с. 11].

Про архаїку та самобутність західнополіського діалекту свідчить прислівник *лони* ‘торік, минулого року’ – „рідкісний континуант псл. **olni* < **olnei* ‘іншим разом’, ‘у минулому

році', що зводиться до іє. **ol-no-s* – похідного утворення від займенникового кореня **ol-* 'той', пор.: „*Переїхав лони, а сліди ще сьоголіта видно*” [12, с. 13]. За спостереженнями Ю. Громика, „підляські говірки за ознакою збереження прислівника *лони* виразно протиставляються решті західнополіських говірок, де семантичне мікрополе прислівників зі значенням 'минулого року' представлене утвореннями інших структурних класів” [5, с. 40].

Прислівникові утворення *тоніро* [16, с. 6], *тиніро* [4, с. 288] „продовжують псл. **to rьvo* (буквально – 'ото вперше')” [6, с. 16], пор.: „*Моє друженькі, моє сестрункі, тоніро мні служіте, пару віночкуєв з яреї рути для мене дзись увіте*” [16, с. 6]. Варіант *то*, на думку Ю. Громика, функціонує „виключно у складі утворень з аналогічним [і] у кореневій морфемі іншого складника” [6, с. 16].

Форма найвищого ступеня порівняння *найперуч* постала внаслідок „поліетапності фонетико-словотвірних модифікацій староукр. **передже*, похідного від колишнього предикативного прикметника м'якої основи **передь* і трактованого як адвербіалізована форма називного-знахідного відмінка однини середнього роду вищого ступеня порівняння” [5, с. 39], пор. у фольклорному контексті: „*Найперуч посієй жито. Воно тобіє виросте, потуом зожнеш*” [20, с. 115].

Похідні від давніх прислівників міри часу **коль* (**куль*), **толь* (**туль*) деривати з префіксами *по-* та *до-* в підляських та берестейських говірках реалізують закономірну для них семантику часової лімітативності: *dokuol że żyt' budu* [31, с. 41], *pokuol że żyt' budu* [Там само, с. 42], *dotuol bulbotala, pokuol ustala* [Там само, с. 125], *pokuol woda czysta stala* [33, с. 106 – 107], *докуль назадь я вырнуся* [26, с. 265], *докуль я буду порожсна стояты* [25, с. 204], пор.: „*Oj let'ieli husy z brodu – skolotyli w r'ieczci wodu, a ja stala, ożydala, pokuol woda czysta stala*” [33, с. 106 – 107], „*Stala baba wynuraty, a d'ied zwerchu – kijom. Dotuol baba bulbotala, pokuol zhuość ustala*” [31, с. 125], „*Ой стой, мыла чорнобрыва, ой стой, мэнэ дожыдай, докуль назадь я вырнуся*” [26, с. 265], „*Простояла труна дваццэтъ шытыры рокы, а на дваццэтъ пъятыый стала промовляты: Ой*

докыль я буду порожна стояты? Альбо порубайтэ, альбо тіла дайтэ” [25, с. 204].

Семантику вихідного пункту руху реалізують адвербативи *skuol wy prylet'ieli* [33, с. 156], *skuol Hawryło wziaawsie* [32, с. 55], *скыль мьлыї йіхать будэ* [25, с. 207], *откуль крик пришоў* [23, с. 76], *зкуль вуна пришла* [8, с. 308], *skuol w'ietior w'ieje, skuol myleńki j'iede* [31, с. 34], пор.: „*Dywczata spywajut u sel'ie na wes'ieli, – Pieśni bielaruskije, skuol wy prylet'ieli?*” [33, с. 156], „*A ty mene ne posłuchaw, koło mene kławsie, a teper ne pytaj, skuol Hawryło wziaawsie*” [32, с. 55], „*Rozchil'ietesia, druobny łozynu, skuol bujny w'ietior w'ieje*” [31, с. 34], „*А те ж, лукави, придет, придет, сю бідочку забире. Зкуль вуна пришла, так хутейко нихай же вуна йде*” [8, с. 308].

Розмаїтим виявився перелік прислівників місця: а) що визначають місце за розташуванням на горизонтальній осі: *надокола* [1, с. 154], *окола* [17, с. 162], пор.: „*Надокола бочки кот'ац'а клубочки*” [1, с. 154], „*На Мыколу пошлі тычкы́ о́кола*” [17, с. 162]; б) що характеризують місце за розташуванням відносно вертикальної осі: *поверсі* [2, с. 37], пор.: „*Ой, у нашого женишка дві сестри, Хорошого коровая іспекли. Всередину місяця вложили. А поверсі золотом полили*” [2, с. 37]; в) що вказують на локалізацію за віддаленням від просторового орієнтира: *гондо́* [1, с. 36], пор.: „*Хто винен? – Ниўйіска. – А йейі в хати не було. – А гондо́ спудниця ўйісит*” [Там само]; г) узагальнювальний відзайменниковий прислівник із семантикою поширення дії або стану в усіх місцях: *скруз'* [Там само], пор.: „*Скруз' добре, а вдома найлуч:е*” [Там само].

Широко відображено групу темпоральних прислівників: а) відносно пори року, пор.: „*В ёго́ взьму лёду ны достаныи*” [17, с. 157], „*Вліто, як выйдэ оболочок, то опочынэ бочок*” [Там само]; б) відносно частотності, постійності / непостійності виконання дії, пор.: „*Штири брати коло в'іна сид'ат' – один в'ік піе, другому с'ут-тут, трет'ому деколи, а четвртому николи*” [1, с. 157]. У межах структурного різновиду прислівників часу засвідчено архаїчну форму: *тогда* [13, с. 5], пор.: „*Ой тогда я тобі всю правдоньку скажу, як мою рученьку з твоєю зав'яжуть*” [Там само]. Варіант *товди* [15, с. 11], вірогідно, засвідчує послаблення артикуляції [г], пор.: „*Ой як*

умре мати через три години, **товди** я вернуся до своєї дитини” [Там само].

Серед прислівників із значенням напрямку дії зафіксовано форму *пріч*, що вказує на невідомий або чітко не визначений напрям руху, пор.: „*Ой як ти бачиши, моя матінко, темну ніч, так покидаю я штандарика й іду пріч*” [30, с. 73].

Даючи якісну характеристику дії, процесу чи стану, прикметникову семантику репрезентують мовні одиниці *ёмэнько* ‘міцно’, пор.: „*Спыть мое сэрдэнько ёмэнько, мні дывытыся лёгэнько*” [25, с. 212], пор. фіксації Б. Грінченка: *ёмко* ‘нар. 1) Хватко. 2) Ловко, проворно, быстро, скоро. 3) ёмко їсти. Жадно їсть’ [27, т. 1, с. 468]; *гонорно* ‘гордо’, пор.: „*Ми вілечко звили, У хліб устромили. Щоб було на столі повно, Щоб нашим молодим гонорно*” [3]; *маркітно* ‘сумно; невесело; невдоволено’, пор.: „*Як шудрами затрасе, нам горилки принесе ... ой хоч йому маркітно, а нам пети ухвітно*” [10, с. 68].

Деякі адвербативи, співвідносні з якісними прикметниками, мають суфіксальну акцентуацію, пор.: „*Мамо, холоднó! – То вд’агнис’а в раднó*” [1, с. 148], „*Тыплó, (та)бы в дядьковуй хаты*” [17, с. 166], „*Всім тыплó – ёму холоднó, всім холоднó – ёму тыплó (Лёх)*” [7, с. 170], „*Грайтэ, скрыпочкы, голосно!*, коб було батыньку *жялосно!*” [18], „*Ой Стыпан, ой Стыпан, схавай мынэ пуд жупан. Пуд жупаном холоднó, схавай мынэ пуд раднó*” [19, с. 505], „*На хорошого хорошэ подывытысь, а з дóбрым дóбрэ жыты*” [17, с. 162].

Виявлено окремі маніфестанти підгрупи міри або ступеня вияву ознаки зі значенням: а) указівки на крайню верхню межу вияву ознаки: *рыхтычок* ‘так само; точно так’, пор.: „*А рыхтычок похóж на бáтька – і крышычкы позбырáв*” [17, с. 157], „*А рыхтычок похóжы однэ на другэ*”. – „*О, то чорт сім пар постолы́в стоптáв, пóкы до кúпы зобрáв*” [Там само], пор. пол. *rychtyk* ‘якраз, точно; правильно’, *rychtyg, rycht, rychtucznie* ‘тс.’ [11, т. 5, с. 185]; б) високого ступеня вияву ознаки: *зуком* ‘багато’, пор.: „*Чого ж я маю ничкы боятыся? Кінь подо мною, бог надо мною, мої сваничкы зуком за мною*” [10, с. 68], „*А ме його друком, друком, вин горилки зуком, зуком*” [Там само].

Оформлення компаративних і суперлативних форм позначене варіюванням суфіксальних реалізацій *-ей*, *'-ей*, *-ій*, *-іей*, *-ий*: „*Иди, сину, іди, хучіей* вилужайся, за рок, за пувтора додом ворочайся” [28, с. 189], „*В нашому селі наввеселій*” [9, с. 74], „*Ой ти, зоро, ти вечорная, чом ти ранчей* не виходила місячейка не відводила?” [21, с. 24], „*Милий зажурився, ще й сів подголівся, шоб тую сховати, хучій* би жинився” [28, с. 190], „*Ни впаде йабличко далий* йаблун'ки, тики там же” [1, с. 27], „*Ой гучно-гучно за двором, а ще гучней* буде за столом” [4, с. 269].

Від окремих форм можливі демінутивні варіанти, пор.: „*Зарязюсенько поманюсенько* будем їсти і пити всьо теплюсеньке” [28, с. 258], „*I ty tut, i ja tut, a u chati hosti pjut, ne swarimosie za toje, bo ty tutaka oboje*” [32, с. 48], „*Наш господар жуρευся, як на житечко дивевся, а теперика* радий став, бо вже жетичко позбирав” [24, с. 350].

Отже, специфіку адвербіальних одиниць, засвідчених у фольклорних текстах із Західного Полісся, визначають насамперед регіоналізми та архаїчні слов'янізми. Кількісно обставинні прислівники (серед яких найчастотнішими виявились прислівники часу та місця) превалюють над означальними, що збігається зі спостереженнями інших учених-діалектологів. Залучені для дослідження фольклорні збірники мають високий евристичний потенціал та відображають реальну мовну ситуацію в місцевих говірках.

Література

1. **Аркушин Г.** Сказав, як два зв'язав : Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін ; Луцьк : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. – 177 с. 2. **Архів ПВНЦ.** – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 3. (Записали Т. Перванчук, Л. Лавренюк у с. Зарудчі Любешівського р-ну від П. Ковальчук 1922 р. н.). 3. **Архів ПВНЦ.** – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 2. (Записано у с. Локутках Любомльського р-ну від М. Гурко). 4. **Галайчук В.** Фольклорні записи з Полісся / В. Галайчук, Я. Гарасим, І. Денисюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологічна. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – Вип. 31. – С. 247 – 291. 5. **Громик Ю. В.** Деякі архаїчні структури темпоральних прислівників в українських підляських

говірках / Ю. В. Громик // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – Łódź, 2003. – Т. XLVIII. – S. 39 – 49. 6. **Громик Ю. В.** Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю. В. Громик. – К., 1999. – 17 с. 7. **Губарэвіч Д. С.** Загадки з вёсак Вулька Сіманаўская і Сіманавічы Драгічынскага раёна / Д. С. Губарэвіч // Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 169 – 172. 8. **Гунчик І.** Із okazіональна-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувальна-профілактична сфера / І. Гунчик // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологічна. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – Вип. 31. – С. 292 – 312. 9. **Денисюк І. О.** Пісні з-над берегів Турського озера : пісні і коментарі / І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 256 с. 10. **Дмитренко А.** Весільні обрядодії села Стобихва у спогадах Любові Герасимчук (польові записи 2010 р.) / А. Дмитренко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині : матеріали наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя масової депортації волинян в 1947 р. і 75-річчя знищення єврейського населення у 1942 р. на Волині (6 грудня 2017 р., м. Камінь-Каширський) / упоряд. Г. Бондаренко, Н. Пась, А. Силук. – Луцьк, 2017. – Вип. 64. – С. 66 – 81. 11. **Етимологічний словник української мови** : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6. 12. **Загадки** преч наши – пудляські, записани поміж Риболами і Бугом // Над Бугом і Нарвою : укр. часоп. Підляшшя. – Союз українців Підляшшя, 2018. – № 3. – С. 13. 13. **Ігнатюк І.** Народні письні з Подляшшя. Любовні письні / Іван Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 69 с. 14. **Ігнатюк І.** Подляські веснянки / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 62 с. 15. **Ігнатюк І.** Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 36 с. 16. **Ігнатюк І.** Обрядові письні з Подляшшя. Весільні письні / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 170 с. 17. **Клімчук Ф.** Прыказкі і прымаўкі з вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна / Ф. Клімчук // Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 157 – 168. 18. **Клімчук Ф.** Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы

[Електронний ресурс] / Ф. Клімчук. – Режим доступу : <http://zagorodde.na.by/folk.html> (17.09.2018). 19. **Клімчук Ф.** „А в нашого свата... (прыпыквы з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)” / Ф. Клімчук // Діалектологічні студії. 3 : збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 494 – 516.

20. **Котилася** торба з високого горба: дитячий фольклор із Північного Підляшшя / зап. і опрац. А. Артем'юк. – Більськ на Підляшші, 2011. – 136 с.

21. **Народні** пісні Рівненщини : фонограф. зб. / ред.-упоряд. Н. Супрун-Яремко. – Рівне, 2013. – 460 с.

22. **Німчук В. В.** Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К., 1992. – 414 с.

23. **Полесские** заговоры (в записях 1970 – 1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2003. – 752 с.

24. **Поліська** дома / зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2008. – Вип. III : Літо. – 404 с.

25. **Славянский** и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. – М. : Наука, 1978. – 268 с.

26. **Славянский** и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1986. – 288 с.

27. **Словарь** української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1958. – Т. 1 – 4.

28. **Традиційні** пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. – Л. : Камула, 2006. – 308 с.

29. **Холодьон О. М.** Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Холодьон Олена Миколаївна. – К., 2017. – 437 с.

30. **Цехмістрок Ю.** Народні пісні Волині : фонограф. записи 1936 – 1937 років / Ю. Цехмістрок ; заг. ред. Б. Луканюка. – Л. ; Рівне, 2006. – 480 с.

31. **Pieśni Ziemi Bielskiej** : gmina Orla / zebrał i oprac. Stefan Kopa. – Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2006. – 223 s.

32. **Repertuar** zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy Tyniewiczanki z Tyniewicz. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 1995. – Zesz. 3. – 128 s.

33. **Repertuar** zespołów folklorystycznych

Białostoczczyzny. Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy Orzeszki. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 2003. – Zesz. 4. – 161 s.

І. М. Дружук

(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

РЕФЛЕКСИ **ě* У ВЕЛИКООСНИЦЬКИХ ГОВІРКАХ

Нині жодна з суміжних слов'янських мов не має таких рефлексів **ě*, як українська: російська та білоруська (середньо-та північнобілоруські говірки) мають *ě* (рос. *бѣлый*, білор. *бѣлы*), польська – *a* (перед твердими зубними) та *ɛ* (в інших позиціях) (*biały* проти *bielić*), східноболгарські говірки мають *a* перед складом із голосним непереднього ряду та *æ* в інших позиціях (*b'al* проти *bæli* ном. мн. чол. роду) [7, с. 261 – 262].

Ю. Шевельов довів, що українська мова вибудувала самостійну лінію еволюції: $e\bar{a} > e\bar{a} > i\bar{e} > i\bar{e} > \bar{e}$ [Там само], у якій *поліські* говірки затримали дифтонгічну стадію, а *південні* пішли в напрямку звуження до \bar{e} (у першій половині XI ст. процес переходу **ě* в \bar{e} уже відбувся [Там само, с. 264]), а згодом – i (у XIII ст. у південноукраїнських діалектах на місці **ě* вже вимовляли i) [5, с. 60]).

Нагадаємо, що неоднакова трансформація давніх часокількісних відношень у північних та південних говорах призвела до різних рефлексів давніх голосних, не залежних від наголосу в південних та залежних від наголосу в поліських діалектах [2, с. 62]. Відповідно в поліських писемних пам'ятках щонайменше XIV – XV ст. фіксуємо послідовне розрізнення наголошеного й ненаголошеного виявів **ě*, яке позначали на письмі літерами *ѣ* та *e* відповідно; чимало діалектологів стверджують, що в наголошеній позиції **ě* звучав відмінно від i та e , найімовірніше, як звук неоднорідної артикуляції $[ie]$ [5, с. 67]. В. Мойсієнко вважає, що встановити відносно точно артикуляційне наповнення наголошеного континуанта вже неможливо (випадків написання дифтонгів у поліських пам'ятках не зафіксовано), єдине, що ми можемо знати точно, що під кінець давньоукраїнського періоду (або й раніше)